

A young boy with short blonde hair is seen from the back, wearing a dark sweater, drawing on a large black chalkboard. The chalkboard is covered in white line drawings of a house, a car, and a landscape. The background features a wall with a patterned wallpaper and a window with a view of a landscape. The entire image has a green tint.

Het testen van kinderen Paedologisch Instituut in Amsterdam

Marjoke Rietveld-van Wingerden

Tests maken een belangrijk onderdeel uit van de diagnostiek en behandeling van kinderen die in de jeugdzorg belanden. Het accent ligt op observatie, interactie, dialoog en behandelplannen en -strategieën, die ingebed zijn in theorieën over uiteenlopende 'ziektebeelden' van kinderen als autisme, dyslexie, eetstoornissen, kindermishandeling en emotionele verwaarlozing. In de beginjaren van de gespecialiseerde jeugdzorg stond het testen van kinderen nog min of meer op zichzelf en was de interpretatie ervan veelal arbitrair omdat de studie van het kind nog in de kinderschoenen stond. Een van de instellingen van het eerste uur was het Paedologisch Instituut in Amsterdam, kortweg aangeduid als PI. Hier werden sinds 1931 kinderen opgenomen, bij wie tests een belangrijk middel waren om uit te zoeken wat er met het kind aan de hand was. Dit testen vond plaats op het aan het PI verbonden laboratorium. Dit artikel beschrijft het Paedologisch Instituut, en met name de tests die er tot ongeveer 1960 zijn gebruikt.

De psychologie was in deze beginjaren vooral testpsychologie

Het Paedologisch Instituut, omstreeks 1950

Laboratorium en Paedologisch Instituut

Het Paedologisch Instituut in Amsterdam, dat nauw verbonden was aan de Vrije Universiteit, is in 1931 opgericht door Jan Waterink (1896-1966). Het heeft als voorbeeld gediend voor dergelijke instituten aan andere Nederlandse universiteiten als die van Nijmegen (1936), Universiteit van Amsterdam (1948) en Leiden (1960).¹ De belangrijkste kenmerken waren de klinische observatie en behandeling en de wetenschappelijke invalshoek.²

Waterink behoorde tot de eerste generatie hoogleraren pedagogiek in Nederland. Hij werd in 1926 benoemd tot buitengewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Na drie jaar volgde een ordinariaat en werd zijn opdracht uitgebreid met pedologie, toepassing van de psychologie en psychotechniek. Deze promotie had hij mede te danken aan zijn inzet voor de diagnostiek.³ Zo had hij in 1927 het Psychotechnisch Laboratorium opgericht, dat zowel kinderen als volwassenen testte. Bij volwassenen lag het accent op beroepskeuze en het bepalen van beroepskwalificaties in onderscheiden beroepen. Daartoe had het langlopende contracten met bedrijven als de Gist- en Spiritusfabriek in Delft en glasblazerijen in Leerdam. Bij kinderen deed het laboratorium experimenten op het gebied van de waarneming van bijvoorbeeld kleuren en figuren. Aanvankelijk ging het vooral om kinderen uit de kring van bekenden, vrienden en werknemers.⁴ Dat veranderde met de oprichting van

het Paedologisch Instituut. Pedologie, letterlijk wetenschap van het kind (het Griekse woord 'pais' betekent kind, en 'logos' weten / kennen) was een vrij nieuw gebied waarin kinderstudie centraal stond. Empirisch onderzoek was een belangrijke invalshoek.⁵

In het laboratorium werkten assistenten die zich bewaamden in de psychologie, een tak van wetenschap die net als de pedagogiek nog maar net als wetenschappelijke disciplines aan Nederlandse universiteiten was ontstaan en zijn bestaansrecht nog grotendeels moest bewijzen. De psychologie was in deze beginjaren vooral testpsychologie.⁶ In het laboratorium was een breed scala aan apparaten in gebruik, zoals bijvoorbeeld de kooi van Ribokov, waarin het op behendigheid aankwam. De proefpersoon moest dan met twee stokjes die hij tussen de tralies door kon steken een ringetje om een gebogen staaf naar boven geleiden.⁷

De kinderen die voor opname op het PI in aanmerking kwamen, waren voor meer dan de helft afkomstig uit 's Heeren Loo, een instelling in Ermelo voor de verpleging en verzorging van 'idioten en achterlijke kinderen'. De overigen waren kinderen die met een of beide ouders op het spreekuur van Waterink waren geweest en voor wie hij nauwkeuriger onderzoek wenselijk achtte. De kinderen volgden onderwijs op de in het instituut gevestigde school, die een individuele benadering van het kind bood. Zij verbleven drie maanden tot twee jaar intern op het instituut om een 'wetenschappelijk gefundeerd' opvoedingsadvies bij ontslag mee te kunnen geven. Zij varieerden in leeftijd van zes tot vijftien jaar, een enkeling was ouder dan vijftien. Soms waren kinderen jonger dan zes, al was Waterink daarin terughoudend, omdat hij vond dat zulke kinderen nog bij moeder thuis hoorden te zijn.⁸

Metten is weten? In het laboratorium namen tests ter vaststelling van de intelligentie een belangrijke plaats in. Dat is niet vreemd gezien de populatie kinderen. Het merendeel had immers een verstandelijke beperking. Daartoe gebruikte men de bekende test van Binet en Simon, ontwikkeld in 1905 in Frankrijk en door de Nederlandse arts Herderschêe bewerkt voor gebruik in de Nederlandse situatie. In 1912 is daaraan het intelligentie quotiënt toegevoegd. De Binet-Herderschêe

De proef met de beer

test mat de intellectuele leeftijd van het kind. Die werd gedeeld door de kalenderleeftijd en vermenigvuldigd met honderd. Een kind met een IQ van 100 is zo gezien dus een normaal begaafd kind. ⁹ Waterink vond echter deze test veel te beperkt en daarom voegde het laboratorium andere toe. Zij waren deels ontleend aan andere instituten in met name het buitenland. Het archief van het PI bevat bijvoorbeeld werktekeningen van attributen die Waterink op zijn buitenlandse reizen was tegengekomen. Een ervan was een houten blok bestaande uit twee delen, die langs asymmetrische lijnen van elkaar te scheiden waren. Kon het kind de twee helften van elkaar krijgen en ook weer netjes aan elkaar? Daarnaast maakte het laboratorium gebruik van tekeningen die niet klopten, plaatjes die in de juiste volgorde gelegd moesten worden en het in de lucht natrekken van figuren. Een in 1935 ontwikkelde VU-voorlichtingsfilm toont ook een kind dat werkt aan een figurenbord. Het kind diende dan figuren in de juiste uitsparingen te leggen. Dit bord bestond al veel langer en was een bekend attribuut in het speciaal onderwijs. Al in de negentiende eeuw was dit ontwikkeld op Franse instituten voor verstandelijk beperkten en Montessori introduceerde dit 'vormplankje' aan het begin van de twintigste eeuw in het aanvankelijk onderwijs van kinderen. ¹⁰ De bedoeling ervan was te bepalen hoe het gesteld was met het ruimtelijk inzicht, de snelheid van werken, concentratie en de motoriek. Tot ver na de Tweede Wereldoorlog is het 'figurenbord', zoals dit

Hoekje van het laboratorium met op de voorgrond de kooi van Ribokov

op het PI werd genoemd, aldaar voor diagnostische doeleinden gebruikt. ¹¹

De gedachte achter de veelsoortigheid van de tests was dat intelligentie meer was dan wat een normale IQ-test mat. Intelligentie had ook te maken met bijvoorbeeld accuratesse, motoriek, motivatie, reactiesnelheid en concentratie. Het laboratorium ontwikkelde zelf het touwbord. Een zwart bord met daarop in wit een parkoers getekend met spijkers op punten waar het parkoers een kromming maakte. De proefpersoon kreeg de opdracht zo een touw langs de spijkers te leiden, dat het de witte route op het bord volgde. ¹² Zodoende kreeg men een indicatie van de accuratesse, het ruimtelijk inzicht en de concentratie van de proefpersoon.

Waterink vond ook het bepalen van een toekomstig beroep belangrijk, waarbij men de wensen van het kind zwaar liet meetellen. Het mes sneed hierbij naar twee kanten. Ouders werden zo geholpen hun vaak te hoge verwachtingen van het kind bij te stellen en kinderen zouden meer gemotiveerd zijn om te leren als ze een toekomstperspectief kregen, dat paste bij hun aspiraties. ¹³

Het testen was vooral een aangelegenheid van psychologen. Een van hen was H.R. Wijngaarden, die vanaf het begin aan het laboratorium was verbonden en al spoedig de chef ervan werd. Waterink hield zich als pedagoog vooral bezig met de interpretatie van testresultaten vanuit de gedachte dat alleen de pedagoog het totaalbeeld had van het kind. In alle jaren hield Waterink hoog dat de psycholoog vooral op deelaspecten van het kind was betrokken, maar dat het geven van opvoedingsadviezen aan de hand van de wat psychologen hadden onderzocht, tot het terrein van de pedagoog behoorde. Waterink verschaftte bovendien pedagogische richtlijnen aan de psychologen. ¹⁴ Wijngaarden vertelde later over Waterink:

'In de methodiek van het onderzoek streefde hij van het begin af aan ernaar de totaliteit van de onderzochte persoon in het oog te houden en niet een deel daarvan, bijv. de intelligentie, eruit los te pellen.

Een in 1935 ontwikkelde VU-voorlichtingsfilm toont ook een kind dat werkt aan een figurenbord

Een jongen met het figurenbord

Vandaar dat hij steeds grote nadruk legde op het belang van de relatie tussen proefleider en proefpersoon, en op milieugegevens. Ik heb van hem geleerd niet met het onderzoek van een jong kind te beginnen alvorens samen echt te hebben gelachen'.¹⁵

Observatie en projectietests

Toen in 1941 het contract met 's Heeren Loo werd opengebroken, was dat een gelegenheid om ook andere toelatingseisen te gaan stellen. Voortaan zouden kinderen

met cognitieve beperkingen worden geweerd en zou het accent komen te liggen op kinderen met leer- en gedragsproblemen. Dat betekende ook een verandering in de diagnostiek. De speelkamer kwam centraal te staan. Deze had een *one-way-screen* om het kind te observeren tijdens het spelen. Vanuit de kamer gezien had dit raam de vorm van een grote spiegel. De eerste attributen daarin waren een schoolbord, zandbak, poppenhuis en waterbak. Daarnaast bevatte de speelkamer tal van voorwerpen uit het dagelijks leven en speelgoed. De speelkamer had niet alleen als doel om kinderen te diagnosticeren, maar diende ook een therapeutisch doel. Kinderen konden er hun frustraties afreageren, al werd ernstig

Het laboratorium ontwikkelde zelf het touwbord

Een meisje doet de dorptest

destructief gedrag niet getolereerd. Een geïnterviewde oud-pupil vertelde hoe de waterbak hem over zijn angst voor water moest heen helpen en een ander hoe de speelkamer zelfs werd gebruikt om zijn ouders iets duidelijk te maken. Dit laatste bleek toen zijn moeder hem voor de voeten wierp: 'zie je wel, je kan wel spelen!' ¹⁶

De speelkamer bood ook een goede gelegenheid kinderen uit te lokken over zichzelf te praten, het vertrouwen van kinderen te winnen en al spelende kinderen het een en ander over zichzelf duidelijk te maken. Dit laatste was het geval met Kees in het midden van de jaren vijftig. Hij was opgenomen wegens moeilijk gedrag als gevolg van dyslexie, die zijn onderwijzer op school en ouders thuis niet hadden onderkend. Kees was daardoor moeilijk gedrag gaan vertonen zoals stelen, weglopen en bedplassen. Het kostte de psychologe heel wat moeite om het vertrouwen van Kees te winnen, maar uiteindelijk lukte dit toch. Zo kon ze hem vervolgens uitleggen 'dat bij het testonderzoek was komen vast te staan dat hij beslist niet dom of lui was (hier kreeg hij tranen in de ogen), maar dat hij bij wijze van spreken een klein defectje had, waardoor hij moeite had met het leren van taal en lezen.' ¹⁷

Resultaten van de boomtest, circa 1960

In de naoorlogse jaren werden tevens de tests meer gestandaardiseerd. Ze staan opgenomen in *Het gulden boek*. Dit was een voor intern gebruik bedoeld boek met een opsomming van de tests en hun codering. Een ervan is een test met een speelgoedbeer, die een (jong) kind te drinken moest geven. Bracht het netjes en voorzichtig de beker naar de mond van de beer of duwde het de kop van de beer in de beker? ¹⁸

Daarnaast gingen projectietesten een belangrijker plaats innemen. Zij dienden om de persoonlijkheidsstructuur bloot te leggen en pasten binnen de aan invloed toenemende psychoanalyse. Veel hing af van de waardering en interpretatie van de antwoorden door de psycholoog. In het laboratorium werden enkele al voor de Tweede Wereldoorlog toegepast, maar in beperkte mate. Zo was vanaf het begin de Rohrschachttest (ontwikkeld in 1921) in gebruik voor zowel kinderen als volwassenen. De proefpersoon diende dan te vertellen wat hij / zij in inktvlekken kon ontwaren. Ook plaatjes waarbij een kind moest vertellen wat het waarnam en wat het verhaal achter het plaatje kon zijn, dienden hetzelfde doel. Na de Tweede Wereldoorlog werden nieuwe toegevoegd, zoals de CAT, de boomtest

Een geïnterviewde oud-pupil vertelde hoe de waterbak hem over zijn angst voor water moest heen helpen

Ouders, broertjes en zusjes kwamen nu ook voor behandelingen op het PI

en de dorpentest. Daarbij kreeg de psycholoog meer handvaten om de antwoorden te waarderen en te coderen. In de CAT (Children's Apperception Test) moest het kind een verhaal vertellen bij plaatjes van dieren. De boomtest bestond uit de opdracht een boom te tekenen, waarna de psycholoog die kon interpreteren. Als het kind met de dorpentest aan de gang ging, kreeg het poppetjes en speelgoedattributen als stoelen, tafel, huis, boerderijdieren, hekken en dergelijke die het naar eigen believen mocht rangschikken. De bedoeling was te achterhalen hoe het kind ouders en de verdere omgeving waardeerde en beleefde.¹⁹

Een nieuwe fase Met het aantreden in 1961 van Waterinks opvolger, de psycholoog Jan de Wit, brak een nieuwe fase aan. De ouders kwamen meer

binnen het blikveld, alleen kinderen met een ernstige problematiek kwamen voor opname in aanmerking en teambesprekingen deden hun intrede. Het belang van het testen van kinderen nam af; men was deze gaan zien als eenzijdig. Dit ging samen met een veranderde visie op het probleemkind. Dat zo'n kind was vastgelopen was vaak veroorzaakt door omstandigheden thuis. Ouders, broertjes en zusjes kwamen nu ook voor behandelingen op het PI en videohometrainingen werden ingezet om de thuissituatie te diagnosticeren en verbeteren.²⁰ Het (eenzijdig) testen van het kind had plaats gemaakt voor een weloverwogen integratie van diagnostiek, therapie en theorie. **L**

Literatuur

Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-van Wingerden, M. (2006). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk, 1500-2000*. Assen: Van Gorcum.

Dane, J. (2006a). Pedologie: 'de wetenschap van het kind'. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam (1931-2006)* (pp. 15-26). Zoetermeer: Meinema.

Dane, J. (2006b). Testen, meten en wegen. In: Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen, 15-27*.

Kaufman, F.J. (1982). Gestalten van pedologische instituten in Nederland. In: Kaufman (red.), *Pedologische instituten in Nederland* (pp. 39-65). Groningen: Wolters-Noordhoff.

Graas, D. (1996). *Zorgenkinderen op school. Geschiedenis van het speciaal onderwijs in Nederland, 1900-1950*. Leuven / Apeldoorn: Garant.

Rietveld-van Wingerden, M. (2006a). Ontstaan van het PI in Amsterdam. In: Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen, 45-79*.

Rietveld-van Wingerden, M. (2006b). Het Paedologisch Instituut op eigen benen. In: Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen, 80-166*.

Rietveld-van Wingerden, M. & Groenendijk, L.F. (2006). Jan Waterink (1890-1866), pedoloog uit overtuiging. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken der orthopedagogiek* (pp. 20-38). Rotterdam: Lemniscaat.

Stichting Het Paedologisch Instituut 1955-1956-1957 (1958). Amsterdam: Paedologisch Instituut.

Strien, P.J. van & Dane, J. (red.) (2001). *Driekwart eeuw psychotechniek in Nederland. De magie van het testen*. Assen: Van Gorcum.

Wijngaarden, H.R. (1961). Professor dr. J. Waterink. Een levensschets. In *Ten afscheid van dr. J. Waterink. Hoogleraar 1926-1961* (pp. 28-37). Wageningen: Zomer & Keuning.

Zijl, W. & Rietveld-van Wingerden, M. (2006). Herinneringen aan de tijd op het Paedologisch Instituut. In: Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen, 119-166*.

Noten

- 1 Kaufmann, 1982.
- 2 Dane, 2006a, 16.
- 3 Rietveld-van Wingerden, 2006a, 47.
- 4 Wijngaarden, 1961, 33.
- 5 Dane, 2006a.
- 6 Van Strien & Dane, 2001, 7-18.
- 7 Dane, 2006b, 34.
- 8 Rietveld-van Wingerden, 2006a, 71-74.
- 9 Graas, 1996, 206, 242-254.
- 10 Bakker et al., 2006, 545.
- 11 Dane, 2006b, 30-40.
- 12 Ibid.
- 13 Rietveld-van Wingerden, 2006a, 70.
- 14 Rietveld-van Wingerden & Groenendijk, 2006, 29-30.
- 15 Wijngaarden, 1961, 33.
- 16 Zijl & Rietveld-van Wingerden, 2006, 134.
- 17 Rietveld-van Wingerden, 2006b, 92; *Stichting Het Paedologisch Instituut 1955-1956-1957*, 1958, 27-28.
- 18 Dane, 2006b, 42.
- 19 Ibid., 41-42.
- 20 Rietveld-van Wingerden, 2006b, 107-118.